

Voorwoord

De dag van vandaag gelooft geen zinnig mens nog dat er heksen bestaan of ooit bestaan hebben. Toch blijven toverformules, toverdrankjes, toverpoeders, vervloekingen, metamorfosen in dieren, heksen die op bezems door de lucht vliegen, duivelscontracten, dansen en seks met de duivel, miljoenen mensen fascineren. Ook de geschiedschrijving heeft al veel aandacht besteed aan hekserij in de loop der tijden en vooral aan de heksenprocessen die tussen de 15de en 18de eeuw plaatsvonden in Europa. Deze vreselijke vervolgingen, waarbij urenlange folteringen schering en inslag waren en die dikwijls eindigden met een alles vernietigende verbrandingsdood, deden zich toen overal in Europa voor en dus ook in de provincies die nu de deelstaat Vlaanderen van België uitmaken. Meer specifiek vonden zij ook plaats in Nieuwpoort, waar zij zelfs in de eerste helft van de 17de eeuw een hoogtepunt bereikten¹. In die stad die wellicht in die periode nauwelijks tweeduizend inwoners telde, vonden toen tenminste 31 heksenprocessen plaats², waarvan er 18 eindigden op de brandstapel. In de hiernavolgende uiteenzetting worden deze Nieuwpoortse heksenvervolgingen systematisch beschreven, ontleed en, voor zover mogelijk, verklaard.

Zoals bij vele andere historische fenomenen is de verklaring van de heksenvervolgingen het moeilijkste probleem³. Alle hedendaagse historici zijn het er nu over eens dat heksen geen leden waren van een uit de middeleeuwen overgeleverde heidense vruchtbaarheidscultus die door het christendom werd bestreden⁴, geen zwakzinnigen die zich onder de invloed van drugs allerlei dingen inbeeldden, geen vrouwelijke volksgenezers die het onderspit moesten delven tegen aan de universiteit opgeleide geneesheren, geen vooruitstrevende vrouwen die zich tegen een eeuwenoude mannelijke dominantie keerden en geen slachtoffers van hebzuchtige heksenjagers die zich op kosten van hun slachtofferilden verrijken⁵. Geen van die theorieën, die meestal in de loop van de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw werden geformuleerd, kan immers gestaafd worden met historisch bewijsmateriaal. Allen berusten zij bijgevolg alleen op de rijke fantasie van hun uitvinders. Anderzijds zijn diezelfde hedendaagse historici het er wel over eens dat de vrouwen en mannen die tussen de 15de en 18de eeuw voor hekserij werden vervolgd, personen waren die bij hun burens, en soms ook hun familieleden, alle vertrouwen hadden verloren en daarom op vraag van die burens of familieleden door de lokale overheden gerechtelijk werden geëlimineerd⁶.

¹ Eerdere publicaties over de Nieuwpoortse heksenprocessen zijn te vinden bij E. Croissant, *Une sorcière*, p. 37-40; E. Vanden Bussche, *Analectes*, p. 319-348; A. Meyne, *Histoire de la ville de Nieuport*, p. 85-92; A. Viaene, *Een heksenproces*, p. 64-67; G. De Cuyper, *Een heksenproces te Nieuwpoort*, in: *Bachten de Kupe*, 15 (1973), p. 22-24; G. De Cuyper, *Een heksenproces*, p. 417-421; F. Lampaert, *Heksenvervolging*, p. 67-107, G. Dalle, *Jeanne Panne*, passim en E. Pelgrim, *Nieuwpoort*, p. 178-235.

² Door het verlies van de baljuwrekeningen en de vonnissenregisters uit deze periode kan niet meer worden vastgesteld hoeveel processen er daar precies plaatsvonden.

³ R. Muchembled, *Magie et sorcellerie*, p. 8.

⁴ R. Briggs, *Heksenwaan*, p. 5.

⁵ R. Briggs, *Heksenwaan*, p. 362.

⁶ W. Behringer, *Erträge*, p. 619-640; W. Behringer, *Zur Geschichte*, p. 93-146; G. Franz en F. Irsigler (ed.), *Methoden und Konzepte*, p. 127-148. Het is vooral in Engeland en Duitsland dat de nieuwe (sociale) hekserijgeschiedenis werd ontwikkeld. Voor Engeland gelden als klassiekers: A. MacFarlane, *Witchcraft*, Londen, 1999² en R. Briggs, *Witches and Neighbours*, Londen, 1996 (in het Nederlands: *Heksenwaan*, Kampen, 2000), J. Sharpe, *Witchcraft*, Harlow, 2001 en R. Thurston, *Witch*, Harlow, 2001. Duitsland leverde heel veel studies op zoals W. Behringer, *Hexenverfolgung*, München, 1999³; E. Labouvie, *Zauberei*, Göttingen, 1991; R. Walz, *Hexenglaube*, Paderborn, 1993; S. Lorenz en D. Bauer

Sommige van die historici leggen daarbij terecht de nadruk op het feit dat hekserij, in tegenstelling tot veel andere misdrijven niet bestond uit één of meerdere handelingen of onthoudingen die de gemeenschap als laakbaar en strafbaar beschouwde, maar uit een hele reeks handelingen of onthoudingen die meestal op zichzelf niet laakbaar waren (bijvoorbeeld een voedsel- of drankgift of het aanraken, kussen of strelen van een kind), maar, aan elkaar gekoppeld en door elkaar heen verweven, een persoon in een zo negatief daglicht plaatsten dat zij toen door velen als ‘boze’, ‘kwade’ of ‘slechte mensen’ werden bestempeld⁷. Het gevolg hiervan was dat diegenen die door het gerecht uiteindelijk voor hekserij werden gestraft, in de eerste plaats omwille van hun ‘heks-zijn’ of beter omwille van hun leven als heks werden gestraft.

Op die wijze geformuleerd is een verklaring voor de heksenvervolgingen in het Oude Europa heel gemakkelijk te geven: heksenvervolgingen deden zich voor wanneer de meerderheid of een grote groep in een bepaalde stads- of plattelandsgemeenschap er innerlijk van overtuigd was dat een bepaalde vrouw of man een heks was en de lokale strafrechters, op aangeven of onder druk van die gemeenschap, bereid waren om die persoon uit die gemeenschap te verwijderen. Uiteraard volstaat dit antwoord niet, want onmiddellijk stelt zich dan immers de vraag waaruit dit negatieve beeld van een heks precies bestond en hoe het kwam dat bepaalde personen in een bepaalde samenleving plotseling als heks werden beschouwd en anderen niet. Of anders uitgedrukt, welke waren de verschillende factoren die ertoe hebben geleid dat bepaalde personen op een bepaald ogenblik in hun gemeenschap als heksen werden aangezien?⁸

Vergelijkend wetenschappelijk onderzoek heeft daarbij aangetoond dat heksenprocessen alleen plaatsvonden in gemeenschappen waarvan de leden, of althans het grootste deel hiervan, leefden met een magisch-religieus wereldbeeld en bovendien een zo diepe politieke, sociale en economische crisis over zich heen hadden gekregen dat zij vreesden voor het teloorgaan van hun eigen leven, vermogen of zielenheil of van hun naaste verwanten of vrienden. Behalve deze twee basisfactoren speelden nog allerlei andere elementen een rol in de totstandkoming van een hekserijverdenking, zoals het geslacht, de sociale stand, de familiale afkomst, de fysieke en de psychische kenmerken van een persoon, zijn asociale gedrag, zijn betrokkenheid bij een buitengewone gebeurtenis, zijn betrokkenheid bij een vreemde ziekte of het overlijden van een ander mens of van een dier, zijn betrokkenheid bij een ernstig ongeluk, zijn kennis van andermans geheimen, zelfbeschuldigingen, zijn niet-ingaan op de uitnodiging om de aangerichte schade weg te nemen, zijn bekend zijn voor hekserij, de hekserijdiagnose door een geestelijke of volksgenezer, het zich niet gerechtelijk verdedigen tegen het verwijt van een

(uitg.), *Hexenverfolgung*, Würzburg, 1995; J. Koppenhöfer, *Die mitleidlose Gesellschaft*, Frankfurt am Main, Berlijn, Bern, 1995; G. Franz en F. Irsigler (ed.), *Hexenglaube*, Trier, 1996; E. Biesel, *Hexenjustiz*, Trier, 1997; J. Dillinger e.a., *Zum Feuer verdammt*, Stuttgart, 1998; H. Pohl, *Zauberglaube*, Stuttgart, 1998; J. Dillinger, *Böse Leute*, Trier, 1999; J.M. Schmidt, *Glaube und Skepsis*, Bielefeld, 2000; W. Behringer, *Hexen*, München, 2000; I. Arendt-Schulte e.a. (ed.), *Geslecht, Magie*, Bielefeld, 2002; S. Lorenz en U. Jens Wandel, *Hexen und Hexenverfolgung*, Bielefeld, 2002; R. Voltmer en G. Gehl (ed.), *Magie und Alltagsleben*, Weimar, 2003; K. Moeller, *Dass Willkür*, Bielefeld, 2007; J. Dillinger, e.a. (ed.), *Hexenprozess*, Bielefeld, 2008. Voor Zwitserland: P.H. Choffat, *La sorcellerie*, Lausanne, 1989; K. Hürlimann, *Soziale Beziehungen*, Zürich, 2000. Voor België: J. Monballyu, *Die Hexenprozesse*, p. 279-314; J. Monballyu, *Hexenprocessen te Laarne*, p. 191-249; J. Monballyu, *Hexen ... in de Leiestreek*, p. 121-182 en J. Monballyu, *Hexen ... in Frans-Vlaanderen*, Ieper, 2004.

⁷ Term die ondermeer werd gebruikt in de verklaring van Cornelis Clou op 5 februari 1603 in het proces van Francyne Blocx. Zie ook H. Schnabel-Schüle, *Überwachen*, p. 21-22 en J. Dillinger, *Böse Leute*, p. 10; E. Biesel, *Hexenjustiz*, p. 267-315.

⁸ K. Thomas, *De ondergang*, p. 424-452; J. Dillinger, *Böse Leute*, p. 184-229; R. Briggs, *Hexenwaan*, p. 65-99.

heks te zijn, de verklikking door een medeheks, het bezit van geheimzinnige poeders, zalven en het hebben van een duivelsmerk of duivelsteken. Elk van die factoren was op zichzelf onvoldoende om iemand wegens hekserij te straffen, maar meerdere van die factoren samen overtuigden de toenmalige strafrechters ervan dat men met een heks te doen had of dat zij ten minste in eer en geweten die persoon konden laten folteren om haar of hem te laten bekennen dat zij of hij een heks was. In de hiernavolgende hoofdstukken worden al deze factoren uiteengezet zoals zij zich voordeden in Nieuwpoort en telkens gesitueerd zoals zij ook voorkwamen in andere Europese heksenprocessen. Vooraf wordt eerst het chronologisch verloop van de heksenprocessen in Nieuwpoort geschetst, wordt vervolgens de uitoefening van de criminele justitie in Nieuwpoort uiteengezet en worden tenslotte de Nieuwpoortse heksenprocessen in hun Europese, Belgische en Vlaamse context geplaatst.

Dit boek kwam feitelijk tot stand op verzoek van een aantal leden van het Jeanne Panne Heksencomité van Nieuwpoort en meer specifiek van Jan Dhondt, die op zoek was naar een grondiger analyse van wat er op dat vlak werkelijk in Nieuwpoort gebeurde in de eerste helft van de 17de eeuw. Zijn passie voor de heksenprocessen in Nieuwpoort heeft ons ertoe aangezet om ons in te graven in de bewaarde heksendossiers. Wij hopen dat dit boek bij velen de kennis en belangstelling voor de hekserij in de Nederlanden zal aanscherpen.